

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΚΜΗΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 14ο ΑΙΩΝΑ

Οί λαμπρές μελέτες που έχουν δημοσιευτεί για την άκμή των γραμμάτων στη Θεσσαλονίκη κατά τον 14ο αιώνα από Έλληνες και ξένους επιστήμονες, όπως οί Tafrafi, Schirò, Nicol, Browning, Βακαλόπουλος, Λαούρδας, Θεοχαρίδης, Ξυγγόπουλος και πολλοί άλλοι πιο πρόσφατα¹, διαφωτίζουν έν πολλοίς τό θέμα αυτό. Παράλληλα συνεχίζεται άσταμάτητα ή μελέτη του έργου του Θωμά Μαγίστρου και Δημητρίου Τρικλινίου, των μεγάλων φιλολόγων που ανέδειξε ή Θεσσαλονίκη κατά τό πρώτο μισό του 14ου αιώνα². Άκόμη και ή άκμή της τέχνης την ίδια εποχή είναι σήμερα καλύτερα

* Άνακοίνωση που έγινε στην Δ΄ Συνάντηση Πεζογραφίας «Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Πεζογραφία», Θεσσαλονίκη, 2-4 Νοεμβρίου 1994, την όποία διοργάνωσε ό Δήμος Θεσσαλονίκης στά πλαίσια των εκδηλώσεων των ΚΘ΄ Δημητρίων.

1. Βλ. Ο. Tafrafi, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1913, ίδ. σσ. 149-169. Βλ. επίσης G. Schirò, *Ό Βαρλαάμ και ή φιλοσοφία εις την Θεσσαλονικην κατά τον δέκατον τέταρτον αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 1959. D. M. Nicol, "Thessalonica as a Cultural Centre in the Fourteenth Century", *Ό Θεσσαλονίκη μεταξύ Άνατολής και Δύσεως, Πρακτικά Συμποσίου Τεσσαρακονταετηρίδος της Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών* (1980), Θεσσαλονίκη, 1982, σσ. 121-131 (= *Studies in Byzantine History and Prosopography*, Variorum Reprints, London, 1986, no. X) (στό έξής Nicol, "Thessalonica as Cultural Centre"). R. Browning, "Πνευματικός βίος", στό συλλογικό τόμο *Μακεδονία, 4000 χρόνια έλληνικής ιστορίας και πολιτισμού, γενική έποπτεία Μ. Β. Σακελλαρίου*, Άθήνα, 1982, σσ. 332-337. Υπό εκτύπωση βρίσκειται ή άνακοίνωση του Καθηγητή R. Browning: "Thessalonike an Eternal City", που πολύ εύγενικά μου απέστειλε για ένήμερωση. Ά. Ε. Βακαλόπουλος, *Ό ιστορία της Θεσσαλονίκης 315 π.Χ. - 1912*, Θεσσαλονίκη, 1947. Γ. Ι. Θεοχαρίδης, *Ό ιστορία της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 1980.

2. Για τον Θωμά Μαγίστρο βλέπε γενικά Ν. G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, London, 1983, σσ. 247-49. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, ed. E. Trapp et al., Wien, 1978 κ.έ. no. 16045 (στό έξής PLP). Για τον Δημήτριο Τρικλίνιο βλ. Wilson, *ό.π.*, σσ. 249-56. A. Turyn, *Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries in the Libraries of Italy*, I. Text, II. Plates, Urbana-Chicago-London, 1972, σ. 126, όπου και όλλη βιβλιογραφία για τον Τρικλίνιο (στό έξής Turyn, *Mss of Italy*).

γνωστή, ύστερα από τή μελέτη τών σωζόμενων μνημείων και τής εικονογράφησής τους¹.

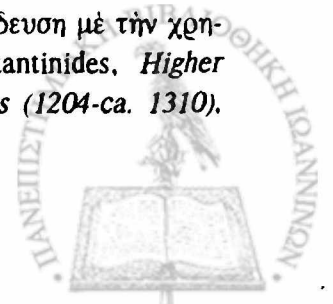
Στό σημείωμά μας αυτό θά προσπαθήσουμε νά διερευνήσουμε τήν προετοιμασία και τίς άπαρχές αυτής τής μεγάλης πολιτισμικής άκμής τής Θεσσαλονίκης που διακόπηκε άπτόμα με τήν έναρξη του καταστροφικού β' έμφυλίου πολέμου και τήν επανάσταση τών ζηλωτών στην πόλη.

Δέν ύπάρχει καμιά άμφιβολία ότι πνευματική άκμή στο Βυζάντιο έπιτελέστηκε όπου και όταν υπήρχε προστασία τών ανθρώπων τών γραμμάτων από τήν κοσμική ή τήν εκκλησιαστική έξουσία. Κι αυτή ή προστασία γινόταν με πρόσληψη τών λογίων σε κοσμικά άξιώματα στην τεράστια αυτοκρατορική ύπαλληλία ή σε εκκλησιαστικά όφφίκια στο οίκουμενικό πατριαρχείο ή και τίς κατά τόπους έπισκοπές. Έτσι τó Πατριαρχείο κατά τόν δωδέκατο αιώνα προώθησε και έλεγξε τήν παιδεία μέσα από τήν Πατριαρχική Σχολή, προσφέροντας στους άξιόλογους δασκάλους ύψηλά εκκλησιαστικά άξιώματα και έπισκοπικούς θρόνους². Τόν ίδιο ρόλο διαδραμάτισε τó παλάτι στά χρόνια του 'Ιωάννη Γ' Βατάτζη³, Μιχαήλ

1. Από τήν πλούσια βιβλιογραφία για τήν τέχνη στή Θεσσαλονίκη κατά τόν 14ο αιώνα δίνουμε μερικά βασικά έργα. Α. Χυγοπούλος, *Thessalonique et la peinture macédonienne*, Athènes, 1955. Γ. και Μ. Σωτηρίου, *Η βασιλική του 'Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, 'Αθήναι, 1952. 'Α. Ξυγγόπουλος, *Οί τοιχογραφίες του 'Αγίου Νικολάου Θεσσαλονίκης*, 'Αθήναι, 1964. 'Α. Τσιτουρίδου, *Η έντοίχια ζωγραφική του 'Αγίου Νικολάου στή Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, 1978. 'Α. Ξυγγόπουλος, *Η ψηφιδωτή διακόσμηση του ναού τών 'Αγίων 'Αποστόλων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 1953. Thalia Gouma-Peterson, "The Parecclesion of St. Euthymios in Thessaloniki. Art and Monastic Policy under Andronikos II", *The Art Bulletin* 58 (1976), 168-83. Κ. Theocharidou, *The Architecture of Hagia Sophia, Thessaloniki, From its Erection up to the Turkish Conquest*, Oxford, 1988. Βλ. τώρα τά πρακτικά του Σερβο-Έλληνικού συμποσίου του Βελιγραδίου του 1985, *L'art de Thessalonique et des pays Balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle*, ed. R. Samardžić, Belgrade, 1987. Βλ. ιδίως τίς μελέτες τής Α. Tsitouridou, "La peinture monumentale à Salonique pendant la première moitié du XIVe siècle", σσ. 9-19. Ρ. L. Vocotopoulos, "Church Architecture in Thessaloniki in the 14th Century. Remarks on the Typology", σσ. 107-116. D. Papanikola-Bakirtzis, "The Palaeologan glazed Pottery of Thessaloniki", σσ. 193-204. L. Bouras, "The Epitaphios of Thessaloniki. Byzantine Museum of Athens N° 685", σσ. 211-231.

2. Για τήν "Πατριαρχική Σχολή" κατά τόν 12ο αιώνα βασική έξακολουθεί νά παραμένει ή μελέτη του R. Browning, "The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century", *Byzantion* 32 (1962), 162-202 και 33 (1963), 11-40. Για τήν πιο πρόσφατη έρευνα στο θέμα βλ. τώρα Β. Κατσαρός, *Ιωάννης Κασταμονίτης. Συμβολή στή μελέτη του έργου και τής εποχής του*, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 163-209.

3. Για τή συμβολή του αυτοκράτορα 'Ιωάννη Γ' Βατάτζη στην εκπαίδευση με τήν χρηματοδότηση δασκάλων και τήν ίδρυση βιβλιοθηκών βλ. C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)*,

Η ' και Άνδρονίκου Β' Παλαιολόγων², αλλά και οί αϋλές τών Μεγαλοκομνηνών στην Τραπεζούντα³ και του Δεσπότη Θεοδώρου Β' στον Μυστρᾶ⁴. Άκόμη και ή αϋλή τών Λουζινιανών στην Κύπρο στα χρόνια του Ούγου Δ' (1324-1359) μετατράπηκε σε χώρο προστασίας τών λογίων⁵.

Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Βεβαίως, ή παρουσία της Ειρήνης Μομφερρατικής, συζύγου του Άνδρονίκου Β', για πολλά χρόνια στη Θεσσαλονίκη, από τὸ 1303 μέχρι τὸν θάνατό της τὸ 1317, καθώς και του συναυτοκράτορα Μιχαήλ Θ' Παλαιολόγου, πὸν παρέμεινε επίσης στην πόλη μέχρι τὸν θάνατό του τὸ 1320 και στη συνέχεια της χήρας του Μαρίας-Ρίτας της Ἀρμενίας για ἄλλα 13 χρόνια, του δεσπότη Κωνσταντίνου για δύο χρόνια (1321-22), και της αυτοκράτειρας Ἄννας της Σαβοΐας για 15 χρόνια ὡς τὸν θάνατό της γύρω στὸ 1365, δημιούργησαν τὰ δεδομένα προστασίας τών λογίων⁶. Η μακρόχρονη αὐτὴ

Nicosia, 1982, σσ. 9-19, ὅπου και ἄλλη βιβλιογραφία (στὸ ἐξῆς Constantinides, *Education*).

1. Ὁ Μιχαήλ Η' θὰ ἐπανιδρύσει μετὰ τὸ 1261 ἄνωτερο αὐτοκρατορικό σχολεῖο στην Κωνσταντινούπολη, ὅπου θὰ διδάσκει ὁ μέγας λογοθέτης Γεώργιος Ἀκροπολίτης, και γύρω στὸ 1265 θὰ ἀνασυστήσῃ τὴν "Πατριαρχική Σχολή" ὑπὸ τὴν ἐποπτεία του Μαξίμου Ὀλοβώλου. Βλ. γενικά Constantinides, *Education*, σσ. 31-35, 52-56, ὅπου ἀναφορὰ στις πηγές και τὴ νεότερη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης F. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter* (Byzantinisches Archiv, 8), Leipzig-Berlin, 1926, σ. 57.

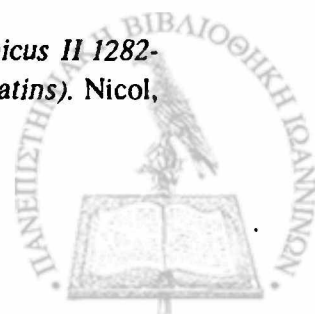
2. Βλ. γενικά Constantinides, *Education*, σ. 66 κ.έ. Βλ. επίσης D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, β' ἔκδ. Cambridge, 1993, σσ. 162-166 (στὸ ἐξῆς Nicol, *Last Centuries*).

3. Για τὴν ἀνάπτυξη τών γραμμάτων στην Τραπεζούντα, κυρίως στα χρόνια του Ἀλεξίου Β', βλ. Ἰ. Παπαδόπουλος, "Γρηγορίου Χιονιάδου του ἀστρονόμου ἐπιστολαί", *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 1 (1927), 151-204, ἰδ. σσ. 163-65. Βλ. επίσης D. Pingree, "Gregory Chionides and Palaiologan Astronomy", *DOP* 18 (1964), 133-160. Sir St. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge, 1970, σσ. 52-53.

4. Για τὴν πνευματικὴ ἀκμὴ στὸν Μυστρᾶ κατά τὸν 15ο αἰώνα και τὴν ἐκεῖ διδασκαλία του Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος βλ. Sir St. Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge, 1970, σσ. 77-79. Βλ. επίσης F. Massai, *Plethon et le Platonisme de Mistra*, Paris, 1956.

5. Sir G. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Β', *The Frankish Period 1192-1432*, Cambridge, 1948, σσ. 305 και σημ. 2, 306. Ὁ Βοκκάκιος κατά παράκληση του βασιλέως της Κύπρου συνέθεσε τὴ «Γενεαλογία τών Θεῶν», πὸν τὴν ἀφιέρωσε: *ad Ugonem inclitum Hierusalem et Cypri regem*, πβ. Hill, ὁ.π., σ. 305, σημ. 2. Βλ. τώρα C. N. Constantinides and R. Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570* (Dumbarton Oaks Studies XXX & Cyprus Research Centre Texts and Studies of the History of Cyprus, XVIII), Nicosia, 1993, σσ. 11, 380, κυρίως σ. 210.

6. A. E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*, Cambridge, Mass., 1972, σ. 48 (στὸ ἐξῆς Laiou, *Constantinople and the Latins*). Nicol,

βασιλική ἐξουσία, πού μετέτρεψε τὴ Θεσσαλονίκη σὲ δευτέρη πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας, ὑπαιτοῦσε πολυάνθρωπη ὑπαλληλία καὶ ἀξιωματούχους. Γι' αὐτὸ δὲν μᾶς ξαφνιάζει τὸ γεγονός ὅτι στὴν πόλη λειτούργησαν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου σχολεῖα καὶ ἐκεῖ γεννήθηκαν ἢ ἄκμασαν λόγιοι τοῦ μεγέθους τοῦ Νικηφόρου Χούμνου, τοῦ Θωμᾶ Μαγίστρου, τοῦ Δημητρίου Τρικλινίου, τοῦ Ἰωάννη Κατράρη, τοῦ Δημητρίου Κυδώνη, τοῦ Νικολάου καὶ Νείλου Καβάσιλα, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, τοῦ Ματθαίου Βλαστάρεως καὶ μεγάλοι θεολόγοι, ὅπως ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, ὁ Ἰσίδωρος Γλαβᾶς κ.ἄ.

Ἄπ' ὅ,τι φαίνεται, ὡστόσο, ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε ἀπὸ μόνη της ἓνα ἰκανὸ πνευματικὸ δυναμικὸ γύρω ἀπὸ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο, πολὺ πρὶν ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας, τὸ ὁποῖο θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρακολουθήσουμε στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13ου αἰώνα. Ἀκόμη ἐκεῖ λειτούργησαν βιβλιογραφικὰ ἐργαστήρια γιὰ ἀντιγραφή πολυτιμῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων ἢ κοσμικῶν ἔργων, ὅπως τὸ Ὅργανο τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἀντέγραψε ὁ Ἰωάννης Καβάσιλας πιθανότατα στὴν πόλη αὐτὴ τὸ 1285/86¹.

Ἄς βάλουμε ὅμως τὰ πράγματα σὲ μία τάξη δίνοντας ἓνα συνοπτικὸ διάγραμμα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 13ο αἰώνα. Τὸ 1204 ἡ πόλη καταλήφθηκε ἀπὸ τὸν Βονιφάτιο Μομφερρατικὸ, τὸν πραγματικὸ ἀρχηγὸ τῆς Δ' Σταυροφορίας², καὶ δὲν γνώρισε τὴν τρομακτικὴ λεηλασία τῆς βασιλεύουσας, παρόλο πού λίγα χρόνια πρὶν, τὸ 1185, δὲν ἀπέφυγε, ἔστω καὶ γιὰ λίγο, τὴν ἀγριότητα τῶν Νορμανδῶν³. Δὲν ὑπῆρξε ἐδῶ κοινωνικὴ ἀναστάτωση καὶ φυγὴ τῶν πολιτῶν καὶ ἀπ' ὅ,τι φαίνεται

Last Centuries, σσ. 151-52. Nicol, "Thessalonica as Cultural Centre", σ. 122.

1. Πρόκειται γιὰ τὸν κώδικα Escorial. Gr. F. III. 10 (229). Στὸ φύλλο 247 ὑπάρχει ὁ ἐξῆς κολοφώνας: Ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον παρὰ τοῦ Καβάσιλ<α> Ἰωάννου ἐν ἔτει 5758 ἰνδ. ἰδ' ἰ Τέλος τοῦ ὀργάνου. Πβ. P. Moraux et al., *Aristoteles Graecus: die griechischen Manuscripte des Aristoteles* (Peripatoi, Bd., 8), Berlin-New York, 1976. Constantinides, *Education*, σ. 46, σημ. 47.

2. D. M. Nicol, "The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires, 1204-1261", *Cambridge Medieval History*, IV, part I, Cambridge, 1966, σ. 288. D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford, 1957, σσ. 7-8. 10. M. Κορδῶσης, "Ἡ κατάκτηση τῆς νότιας Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Ἱστορικά καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα", *Ἱστοριογεωγραφικά* 1 (1985-86), 72.

3. Τὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς κατάληψης καὶ λεηλασίας τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς κατέγραψε ὡς αὐτόπτης μάρτυρας ὁ μητροπολίτης Εὐστάθιος, βλ. *Eustazio di Tessalonica. La espugnazione di Tessalonica. testo critica, introduzione, annotazioni di Stilpon Kyriakidis. Proemio di Bruno Lavagnini, versione Italiana di Vincenzo Rotolo* (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici, Testi e Monumenti, Testi, 5), Palermo, 1961.

οί βιβλιοθηκές τής ἔμειναν άνέπαφες, ὥστε λίγα χρόνια άργότερα, γύρω στό 1239/40, νά τῖς ἐπισκεφθεῖ σέ αναζήτηση διδακτικῶν βιβλίων ὁ λόγιος τής Νίκαιας Νικηφόρος Βλεμμύδης¹. Ἐπίσης ἡ λατινική κατοχή τής πόλης ὑπῆρξε βραχύβια, ἀφοῦ τὸ 1224 ἀνακτήθηκε ἀπό τόν Θεόδωρο Δούκα Ἄγγελο τής Ἡπείρου, πού τήν ἔκαμε πρωτεύουσα τοῦ κράτους του. Ἡ μεγάλη αὐτή ἐπιτυχία, ἐξάλλου, τόν ἔσπρωξε νά ἐνδυθεῖ στή Θεσσαλονίκη τήν πορφύρα καί νά στεφθεῖ αὐτοκράτορας ἀπό τὸ χέρι τοῦ λόγιου καί νομικοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδας, Δημητρίου Χωματιανοῦ². Τὸ 1246 ἡ πόλη παραδόθηκε στήν αὐτοκρατορία τής Νίκαιας καί ἀποτελέσε τὸ σημεῖο ἐξόρμησης γιά τήν ἀνακατάληψη τής νότιας καί δυτικῆς Βαλκανικῆς ὡς τήν Ἀδριατική³. Ἀντίθετα ὅμως μέ τήν Κωνσταντινούπολη πού μετὰ τήν ἀνάκτησή της τὸ 1261 συνέχισε νά ζεῖ μέ τὰ κατάλοιπα τής Λατινικῆς κυριαρχίας καί σύντομα ἀπέκτησε τή συγκατοίκηση τοῦ Γενουατικοῦ Γαλατᾶ⁴, ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν μία «εὐανδροῦσα καί πολυάνθρωπος», εὐπορη καί ὀχυρῆ πόλη, ἐθνικά ὁμοιογενῆς, χωρὶς πολλοὺς ξένους ἐποίκους καί ὑπὸ τήν ὑψηλή πνευματική προστασία τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τὸ κενὸ τής πολιτικῆς ἐξουσίας πού δημιουργήθηκε τὸν 13ο αἰώνα ἦταν φυσικὸ νά τὸ ἀναπληρώσει ἡ Ἐκκλησία καί ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ὅπως ἔπραξε ἐξάλλου καί ὁ Εὐστάθιος στή δύσκολη ὥρα τής πόλης, τὸ 1185. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ δύναμη τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης μέ τῖς ἐναλλασσόμενες τύχες τής πόλης καί τήν ἐξασθένηση τής κεντρικῆς ἐξουσίας ἐνισχύθηκε ἀρκετά, ἐνῶ ἰσχυρὲς προσωπικότητες, ὅπως ὁ Μανουήλ Δισύπατος⁵, ὁ

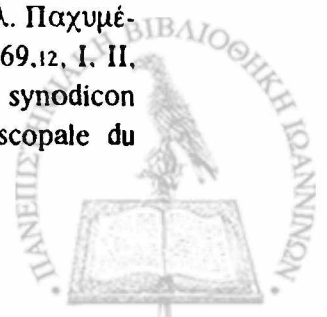
1. *Nicephori Blemmydae, Curriculum vitae et carmina*, ed. A. Heisenberg, Leipzig, 1896, σ. 36.7-10. Constantinides, *Education*, σ. 13. N. G. Wilson, "The Libraries of the the Byzantine World", *GRBS* 8 (1967), 78.

2. D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford, 1957, σσ. 62-66. Ἀλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καί Ἡπειρος τὸν 13ο αἰώνα. Ἰδεολογική ἀντιπαράθεση στήν προσπάθειά τους νά ἀνακτήσουν τήν αὐτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη, 1990, σσ. 68 κ.έ. Τῆ διατριβῆ τοῦ F. Brendenkamp, *The Byzantine Empire of Thessalonike (1224-1242)*, Rand Afrikaans University, Johannesburg, 1983, δέν μπόρεσα δυστυχῶς νά τήν δῶ.

3. Ἀκροπολίτης, (ed. Heisenberg), I, σσ. 82,16-83,14. Nicol, *The Despotate of Epiros*, ὁ.π., σσ. 144-48, 151-52.

4. Nicol, *Last Centuries*, σσ. 60-61. D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282: A Study in Late Byzantine-Latin Relations*, Cambridge, Mass., 1959, σσ. 206-209.

5. Γιά τὸν Μανουήλ Δισύπατο, μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (ca. 1236-1261), βλ. Παχυμέρης (ed. Failler-Laurent), I, I, 11, σ. 49,1-12, I, II, 8, σσ. 143,22-145,21, I, II, 17, σ. 169,12, I, II, 22,14-17. L. Petit, "Les évêques de Thessalonique", *EO* 5 (1901-2), 32. L. Petit, "Le synodicon de Thessalonique", *EO* 18 (1916-19), 240, 246, 254. V. Laurent, "La liste épiscopale du

Ἰγνάτιος¹ καὶ ὁ Ἰάκωβος² κατεῖχαν τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς πόλης κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 13ου αἰώνα.

Στὶς τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 13ου αἰώνα ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὴν παρουσία στὰ ἐκκλησιαστικὰ ὄφφικια τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης

synodicon de Thessalonique. Texte grec et nouveaux compléments”, *EO* 32 (1933), 301. V. Laurent, *BZ* 56 (1963), 284-296.

1. Ὁ Ἰγνάτιος Θεσσαλονίκης ἐκικυρώνει χρυσόβουλλο τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ τὸ 1284/85. Βλ. D. Papachrysanthou, *Actes de Xénophon* (Archives de l’Athos XV), Paris, 1986, no. 2, σ. 79, 43-44, ὅπου ὑπογράφει ὡς: «ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος πάσης Θετταλίας Ἰγνάτιος». Βλ. *EO* 18 (1916-19), 247, 254 (Petit). V. Laurent, “Liste épiscopale”, ὁ.π., σ. 301. Βλ. τώρα *PLP* no. 8053. M. L. Rautman, “Notes on the Metropolitan Succession of Thessaloniki, c. 1300”, *REB* 46 (1988), 149-150.

2. Γιὰ τὸν Ἰάκωβο Θεσσαλονίκης βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδης, “Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις καὶ ἡ μονὴ τοῦ κυρ-Ἰσαάκ ἐν Θεσσαλονίκη”, *Byzantion* 40 (1970), 446-450. Ὁ Ἰάκωβος μνημονεύεται σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ξηροποτάμου τοῦ ἔτους 1289-93 ὡς: «τοῦ Θεσσαλονί(ης) ὑπερτίμου (καὶ) ἑξάρχου | πάσ(ης) Θετταλί(ας) Ἰακώ(βου)». Βλ. J. Bompaire, *Actes de Xéropotamou* (Archives de l’Athos III), Paris, 1964, σ. 97, 3-4. Ἐπίσης ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Ζωγράφου τοῦ 1299, βλ. W. Regel - E. Kurtz et B. Korablev, *Actes de Zographou*, (Actes de l’Athos IV), VV 13 (1907). Παράρτημα I, no. xiv, σσ. 34-35. Σῶζεται ἡ σφραγίδα του ποῦ φέρει τὴν ἐξῆς ἔμμετρη ἐπιγραφή:

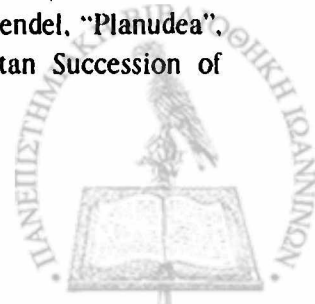
Ἰακώβου σφράγισμα Θεσσαλῶν ἑξ(άρχου)

Χριστοτεκοῦσαν καὶ τὸν Μάρτυρα φέρει.

Βλ. Κ. Κωνσταντόπουλος, “Τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰακώβου”, *ΕΕΒΣ* 12 (1936), 449-53. V. Laurent, *Le Corpus ds sceaux de l’empire byzantin*, V, 1-3: *L’Église*, Paris, 1963-72, nos. 465-66, σσ. 340-41. *REB* 10 (1952), 119, 120 (Laurent). Ὁ Ἰάκωβος διετέλεσε ἡγούμενος τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους (ca. 1287-89), προτοῦ ἀναλάβει τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅταν κατεῖχε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ χάρισε στὴ μονὴ τῆς Λαύρας τὸν σημερινὸ πολυτελὴ κώδικα Paris. Coislin 37. Στὸ φ. 6^v διαβάζουμε τὸ ἐξῆς σημείωμα:

ἦ Ἡ παροῦσα θεῖα βίβλος | τοῦ ἁγίου π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν νῖκον(ος), προσετ(έ)θη | ἐν τῇ ἁγία λαύ-
ρα τοῦ ὁ(ου) π(ατ)ρ(ό)ς | ἡμῶν ἀθανασίου παρὰ τοῦ παναγί-ιωτ(ά)τ(ου) μ(ητ)ροπολίτου
θεσσαλονί(ης) ὑπερτίμου (καὶ) ἑξάρχ(ου) πάσ(ης) θετταλιασ, | κυροῦ Ἰακώβου καὶ ποτὲ
καθηγουμέν(ου) τ(ῆς) ἁγί(ας) ταύτ(ης) λάβρ(ας). | (καὶ) οἱ ἀναγίνωσκοντες | ταύτην εὐχεσθε
ὑπὲρ | αὐτοῦ ἦ.

Γιὰ τὸν κώδικα βλ. B. Montfaucon, *Bibliotheca Coisliniana*, Paris, 1715, σ. 111, ὅπου ἐκδίδεται τὸ σημείωμα. R. Devreesse, *Catalogue des manuscrits grecs. II. Le fonds Coislin*, Paris, 1945, σσ. 33-34. Βλ. τώρα R. Nelson, *Theodore Hagiopeitrites. A Late Byzantine Scribe and Illuminator*, I. Text, Wien, 1991, σσ. 50, 127 καὶ II, Plates, πίν. 84. Βλ. ἐπίσης P. Lemerle et al., *Actes de Lavra IV*, Paris, 1982, σ. 16. Ὁ Ἰάκωβος μνημονεύεται σὲ δύο ποιήματα τοῦ Μαξιμου Πλανούδη ποῦ ἀναφέρονται σὲ μία εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, βλ. C. Wendel, “Planudea”, *BZ* 40 (1940), 430. Βλ. καὶ M. L. Rautman, “Notes on the Metropolitan Succession of Thessaloniki c. 1300”, *REB* 46 (1988), 150-52.

μιάς μικρής ομάδας λογίων. Ἀνάμεσά τους εἶναι ὁ δικαιοφύλαξ Γεώργιος Φοβηνός, ὁ μέγας οἰκονόμος Δημήτριος Βεάσκος, ὁ ἱερομνήμων καί μετὰ πρωτέκδικος Πέτρος Τζίσκος καί προπάντων ὁ Ἰωάννης Σταυράκιος, πού ἦταν χαρτοφύλακας τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Στή μικρή αὐτή ομάδα τῶν λογίων προστέθηκε λίγο ἀργότερα μιὰ σημαντική μορφή τῶν γραμμάτων τῶν πρώιμων Παλαιολόγειων χρόνων, ὁ Ἰωάννης Πεδιάσιμος Πόθος, ὁ ὁποῖος ἀναδείχθηκε στό ἀξίωμα τοῦ μεγάλου σακελλαρίου τῆς μητροπόλεως τῆς πόλης γύρω στό 1283/84. Ἄς προσεγγίσουμε τή μικρή αὐτή ομάδα τῶν λογίων.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Δημήτριος Βεάσκος¹ εἶναι Θεσσαλονικεὺς καί ἀλληλογραφεῖ μετὸν Γεώργιο Κύπριο στήν Κωνσταντινούπολη. Σώζεται ἡ ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου, ἀπ' ὅπου πληροφοροῦμαστε γιὰ τὴν παρέμβαση πού τοῦ ζήτησε ὁ Βεάσκος πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος ἐπισκεπτόταν τότε τὴν Κωνσταντινούπολη καί ὑποσχέθηκε νὰ ἱκανοποιήσει τὸ αἶτημα μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στήν πόλη του². Ἡ ἐπιστολὴ δὲν περιέχει ἐσωτερικὰ στοιχεῖα χρονολόγησης. Ἡ παρουσία, ὅμως, τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης στήν πρωτεύουσα πιθανὸ νὰ συμβαίνει στὰ πλαίσια τῶν συζητήσεων μετὸν ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία γιὰ τὸ θέμα τῆς προωθούμενης ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η΄ καί τὸν Πάπα Γρηγόριο Ι΄ ἐνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν τὸ 1273. Τότε ἐξάλλου φαίνεται ὅτι ὁ Γεώργιος ἀσκοῦσε ἐπιτροπὴν σὺν τῷ παλάτι, προτοῦ ἀντικαταστήσει στὰ διδασκτικὰ του καθήκοντα τὸν διδάσκαλό του, Γεώργιο Ἀκροπολίτη, πού θὰ ταξίδευε στή Δύση γιὰ τὴν ὑπογραφή τῆς ἐνώσεως³. Τὸ αἶτημα τὸ ἀγνοοῦμε. Πιθανὸ νὰ σχετίζεται μετὸν ἐνταξίαν ἢ τὴν προαγωγή του στή μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Ἄν αὐτὸ δηλώνει τὴν ἐξέλιξή του ἀπὸ ρεφερενδάριο σὲ οἰκονόμο τῆς μητροπόλεως δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ὑποστηρίξουμε, ἀφοῦ δὲν σώζεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βεάσκου. Ὅπως καί νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ὁ λόγιος Βεάσκος ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν Γεώργιο «ποθεινότατος ἀδελφός», πού ἴσως ὑποδηλώνει κοινὴ μαθη-

1. Γιὰ τὸν Δημήτριο Βεάσκο βλ. Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, "Ἰωάννης Σταυράκιος καί Δημήτριος Βεάσκος", VV 13 (1906), 493-95. H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, σ. 703 (στό ἐξῆς Beck, *Kirche*). Turyn, *Mss of Italy*, I, σσ. 75-77. Constantinides, *Education*, σσ. 120-21. Βλ. J. Lefort et al., *Actes de Iviron III* (Archives de l'Athos, XVIII), Paris, 1994, no. 65, σ. 126, 26. PLP, no. 2541.

2. Σ. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου ἐπιστολαὶ καί μῦθοι*, Ἀλεξάνδρεια, 1910, ἐπιστ. 7 (= Lameere no. 7) *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 1 (1908), 413 (στό ἐξῆς Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου Κυπρίου ἐπιστολαὶ καί Ἐκκλ. Φάρ.*).

3. Παχυμέρης (ed. Failler-Laurent), I, II, V, 17, σ. 493,1-12 καί V, 21, σ. 507,2-23. Constantinides, *Education*, σ. 35.

τεία στο αυτοκρατορικό σχολείο της Κωνσταντινουπόλεως στη δεκαετία του 1260 ή και γνωριμία τους στην πρωτεύουσα στα χρόνια της εκπαίδευσής τους. Έκείνο το όποιο είναι, ωστόσο, βέβαιο είναι το σωζόμενο έργο του Δημητρίου Βεάσκου, που περιλαμβάνει ένα στιχηρό στον άγιο Φώτιο, ιδρυτή της μονής Ἀκαπνίου της Θεσσαλονίκης, και τη μελοποίηση ενός άλλου στιχηροῦ που συνέταξε ὁ χαρτοφύλακας Ἰωάννης Σταυράκιος¹.

Ὁ δεύτερος σημαντικός λόγιος τῆς μητροπόλεως εἶναι ὁ διάκονος Ἰωάννης Σταυράκιος, χαρτοφύλακας Θεσσαλονίκης καὶ συγγραφέας ἐγκωμίου στα θαύματα τοῦ μυρορροῦα Δημητρίου², ἐνὸς ἐγκωμίου σὴν ἁγία Θεοδώρα Θεσσαλονίκης³, ἐνὸς ἐγκωμίου σὴν ὀσιομάρτυρα Θεοδοσία⁴ κι ἐνὸς στιχηροῦ στον Ἅγιο Δημήτριο⁵. Πρὸς τὸν Ἰωάννη Σταυράκιο σώζονται 13 ἐπιστολές τοῦ Γεωργίου Κυπρίου, οἱ ὁποῖες γράφτηκαν σὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνοδὸ του στον πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Μάρτιο τοῦ 1283⁶. Δυστυχῶς οἱ ἀπαντητικὲς ἐπιστολές τοῦ Σταυρακίου δὲν σώθηκαν ἢ

1. Beck, *Kirche*, σ. 703. Ἐκδ. Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, "Ἰωάννης Σταυράκιος καὶ Δημήτριος Βεάσκος", *VV* 13 (1906), 493-95. Πβ. καὶ *BZ* 16 (1907), 692-93 (E. Kurtz). Ἡ ἄποψη ποὺ ὑποστηρίχθηκε πρῶτα ἀπὸ τὸν L. Petit (*EO* 5 (1901), 32), ποὺ τὸν ἀκολούθησαν ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (*VV* 13 (1906), 493-95), Σ. Εὐστρατιάδης (*Ἐκκλ. Φάρ.* 1 (1908), 88-89), ὁ E. Kurtz (*BZ* 16 (1907), 692) καὶ ἄλλοι, ὅτι δηλαδὴ ὁ Βεάσκος κατέλαβε τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸ 1300 δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα. Ὁ ἴδιος ὁ L. Petit ἐξάλλου ἀντελήφθη τὸ σφάλμα καὶ τὸ ἐπανόρθωσε ("Le synodicon de Thessalonique" *EO* 18 (1916-19), 247).

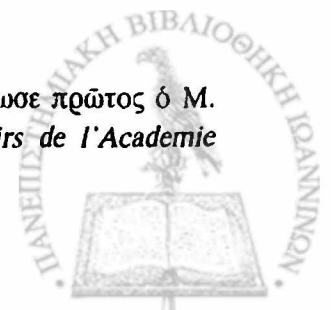
2. Ἐκδ. Ἰωακείμ Ἰβηρίτης, *Μακεδονικά* 1 (1940), 334-376 (Ἀποσπ. *Act. SS Octobris*, τόμ. IV, 187-89, 191-92, 206-9, καὶ *PG* vol. 116, σσ. 1377-1384, 1385c-1388, 1418-1422. Ἐπίσης ἐκδ. Σπ. Λάμπρος, *NE* 15 (1921), 189-216. F. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, 3η ἐκδοση, Bruxelles, 1957, no. 532 (στὸ ἐξῆς *BHG*). Βλ. καὶ Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, "Ἰωάννης Σταυράκιος καὶ Δημήτριος Βεάσκος", *VV* 13 (1906), 493-95. Πβ. *EO* 23 (1924), 199 (Emereau). Γιά τὸν Ἰωάννη Σταυράκιο βλ. Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., *VV* 13 (1906), 493-95. Beck, *Kirche*, σ. 689. Turyn, *Mss of Italy*, σσ. 75-77. P. Lemerle et al., *Actes de Laura II. de 1204 à 1328* (Archives de l'Athos VIII), Paris, 1977, no. 75, σ. 30,8. σ. 31,61. Βλ. καὶ *Manuelis Philae. Carmina*, ed. E. Miller, Paris, 1855, I, σ. 320: "Ἐπιτάφιοι εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ Σταυρακίου". Βλ. καὶ G. Fatouros, *Die Briefe des Michael Gabras (ca. 1290-nach 1350)* (Wiener Byzantinische Studien, 10), I-II, Wien, 1973, nos. 344, 406, βλ. τόμ. II, σσ. 542, 631-32.

3. Ed. E. Kurtz, "Des Klerikers Gregorios Bericht über Leben, Taten und Translation der hl. Theodora von Thessalonich, nebst der Metaphrase des Joannes Staurakios", *Mémoires de l'Académie impériale des sciences de Saint Pétersbourg, VIIIe série, classe historico-philologique*, vol. VI, no. 1 (1902), 50-70. *BHG*, no. 1740.

4. *BHG*, no. 1774a. Πβ. καὶ *Θεολογία* 2 (1924), 350-51 (Συκουτρῆς).

5. Beck, *Kirche*, σ. 703.

6. Παχυμέρης (CSHB), II, σ. 42,15-18. σσ. 44,14 45,1. Τίς ἐπιστολές ἐξέδωσε πρῶτος ὁ M. Treu, "Die Briefe des Georgios Kyprios an Joannes Staurakios", *Mémoires de l'Académie*

λανθάνουν. Ἡ φιλία τῶν δύο λογίων πέρασε μία μικρή δοκιμασία ὅταν ὁ Γεώργιος τοῦ ἀπέστειλε ἕνα βιβλίο μέ ἔργα τοῦ Πλάτωνος στή Θεσσαλονίκη, ἐν ἀγνοία τοῦ κτήτορός του, καί τοῦ ζήτησε νά τοῦ ἐτοιμάσει γρήγορα ἕνα καλό ἀντίγραφο μέ τή συνεργασία τοῦ κοινοῦ φίλου Καβάσιλα¹. Ἡ ἀντιγραφή ὁμως καί ἡ ἐπιστροφή τῶν βιβλίων καθυστεροῦσε, πέρασε ἤδη τὸ καλοκαίρι καί τὸ μισὸ φθινόπωρο, καί ὁ Γεώργιος ἀνησυχοῦσε γιὰ τή μεταφορὰ τῶν βιβλίων ἀπὸ τή Θεσσαλονίκη στήν πρωτεύουσα στή διάρκεια τοῦ χειμῶνα. Ἐπειδὴ αἰσθανόταν ὅτι δὲν μποροῦσε νά κατακρατεῖ ἄλλο τὸ ξένο βιβλίο, ζήτησε νά τοῦ ἐπιστραφεῖ τουλάχιστο αὐτό². Τὰ βιβλία θὰ φτάσουν λίγο ἀργότερα καί ὁ σχολαστικὰ βιβλιοφίλος Γεώργιος, ἐκνευρισμένος ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση καί τὴν ποιότητα τοῦ ἀντιγράφου, στέλνει μία αὐστηρὴ ἐπιστολὴ στὸν Σταυράκιο, ὅπου τοῦ ἀναφέρει ὅτι τὸ χαρτὶ ὅπου γράφτηκε τὸ βιβλίο ἦταν σάπιο, διαφορετικῶν διαστάσεων καί κακογραμμένο, καί δὲν θὰ ἤθελε τὸ κακὸ αὐτὸ ἀντίγραφο νά σωθεῖ ἀνάμεσα στὰ βιβλία του³. Οἱ δύο λόγοι θὰ ἐπανασυνδεθοῦν ἀργότερα καί ὁ Σταυράκιος ὑπόσχεται νά στείλει στὸν φίλο του στήν πρωτεύουσα ἕνα καπέλο (*σκιαδοψεῖδιον*) ἀπὸ τή Θεσσαλονίκη. Δύο χρόνια μετὰ ὁ Γεώργιος τὸ ἀναμένει ἀκόμη νά φτάσει καί εἰρωνεύεται τὸ Σταυράκιο λέγοντας ὅτι, ἀκόμη κι ἂν εἶχε κεφάλι Κύκλωπα ἢ μεγέθους ὄρους, θὰ εἶχε ἤδη κατασκευαστεῖ τὸ καπέλο σὲ τόσο χρόνο⁴. Χωρὶς ἀμφιβολία ἔχουμε μία μακρὰ φιλία με-

impériale des sciences de Saint Pétersbourg, VIIIe série, classe historico-philologique, vol. VI, no. 1 (1902), 94-107 (κείμενο, σσ. 94-104).

1. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου Κυπρίου ἐπιστολαί*, ἐπιστ. no. 14 (= Lameere, no. 14), *Ἐκκλ. Φάρ.* 1 (1908), 419-20 (= Treu, "Die Briefe", δ.π., ἐπ. 1, σσ. 94-95).

2. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου Κυπρίου ἐπιστολαί*, ἐπιστ. 20, 21 (Lameere, nos. 20, 21), *Ἐκκλ. Φάρ.* 1 (1908), 422-24 (Treu, "Die Briefe", δ.π., ἐπ. 2-3, σσ. 95-96, ἰδ. σ. 96,8-11 καί 22-23).

3. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου Κυπρίου ἐπιστολαί*, ἐπιστ. 28 (= Lameere, no. 28), *Ἐκκλ. Φάρ.* 1 (1908), 427-28. βλ. ἰδ. σ. 428: «οὕτως ἀηδῶς τὴν χάριν ἐθεασάμην, οὕτω θεασάμενος ἀπεστράφην ὥστε εἰ μὴ καὶ δικαίας ὀργῆς ἦδεν ὀφλήσων δίκας, κἂν εὐθὺς ἰδῶν ἠκόντισα εὐ ἴσθι καθ' ὕδατος ἢ κατὰ πυρός, ὡς ἂν μὴ τὸ κάκιστ' ἀπολούμενον κτῆμα ἐπ' αἰσχύνῃ σώζοιτο τῶν κεκτημένων». Βλ. καί Treu, "Die Briefe", δ.π., 97-98, ἰδ. σ. 98,20-23. Ἀνακαλύφθησαν πρόσφατα στὸ Παρίσι δύο αὐτόγραφα χειρόγραφα τοῦ Γεωργίου Κυπρίου (i.e. Paris. Gr. 2998 καί Paris. Suppl. Gr. 642). Τὸ πρῶτο χφ περιέχει κείμενα ρητορικά, ἀλλὰ καί ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ἐνῶ τὸ δεύτερο περιέχει φιλοσοφικά κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη καί τῶν σχολιαστῶν του. Βλ. D. Harlfinger, "Einige Aspekte der Handschriftlichen Überlieferung des Physikkomentars des Simplicius", *Simplicius. Sa vie, son oeuvre, sa survie*, ed. par I. Hadot, Berlin-New York, 1987, σσ. 277-78, 286, πίν. 4, 5. Βλ. τώρα E. Gamillscheg-D. Harlfinger-H. Hunger, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600. 2. Frankreich*, Wien, 1989, A, no. 99, σσ. 57-58, B, σσ. 40-41 καί C, πίν. 53 (= Paris. Gr. 2998, φ. 118^r).

4. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου Κυπρίου ἐπιστολαί*, ἐπιστ. 82 (= Lameere, no. 82), *Ἐκκλ. Φάρ.* 3 (1909), 19 (= Treu, "Die Briefe", δ.π., ἐπ. 9, σσ. 99-100).

ταξὺ δύο ἀνθρώπων ποὺ γνωρίστηκαν στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους στὴν Κωνσταντινούπολη, πιθανότατα στὸ αὐτοκρατορικό σχολεῖο τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτη. Φαίνεται ὅτι ἀπ' αὐτὸν τὸν κύκλο τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων ὁ «φίλα προσκείμενος» πρὸς τὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἰωαννίκιος Κυδῶνης (1261-1273/;), θὰ ἐπιλέξει τοὺς Θεσσαλονικεῖς γιὰ νὰ πληρώσει τὰ κενὰ ἀξιώματα τῆς μητροπόλεως του στὶς ἀρχές τοῦ 1270, ἂν δὲν εἶναι τελικὰ ὑπεύθυνος καὶ γιὰ τὶς σπουδές τους στὴν πρωτεύουσα¹.

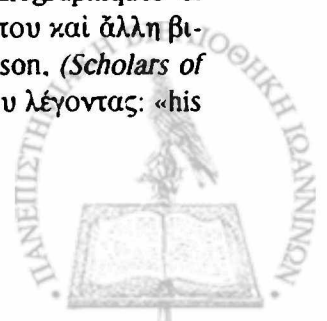
Ὁ τρίτος λόγιος, ὁ Γεώργιος Φοβηνός, ἀναδείχθηκε στὸ ἀξίωμα τοῦ δικαιοφύλακος τῆς μητροπόλεως καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ συνέταξε δύο νομικὲς ἐργασίες ποὺ ἐξέδωσε ὁ Zachariae von Lingenthal: *de casso* καὶ *de hypobolo* κι ἓνα μικρὸ λεξικὸ νομικῶν ὄρων².

Στὴν ὁμάδα αὐτὴ τῶν λογίων θὰ προστεθεῖ γύρω στὸ 1283/84 μία μεγάλη μορφή τῶν γραμμάτων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὁ ἕπατος τῶν φιλοσόφων Ἰωάννης Πεδιάσιμος Πόθος³. Ὁ Ἰωάννης Πεδιάσιμος γεννήθηκε πιθανὸν στὴ Θεσσαλονίκη γύρω στὸ 1250 καὶ μετέβη ἀργότερα —μετὰ τὸ 1265— στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὶς σπουδές του. Ἐκεῖ παρακολούθησε τὰ μαθήματα τοῦ Μαξίμου Ὀλοβόλου στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή καὶ ἀκολούθως φοίτησε στὸ ἀνώτερο αὐτοκρατορικό σχολεῖο ποὺ διηύθυνε ὁ Γεώργιος

1. Γιὰ τὸν Ἰωαννίκιο Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος διετέλεσε νωρίτερα ἡγούμενος τῆς μονῆς Σωσάνδρων (1254-61) βλ. Παχυμέρης (ed. Failler-Laurent), I, II, 22, σ. 177.15-17. L. Petit, "Les évêques de Thessalonique", *EO* 5 (1901-2), 32, no. 57. Βλ. τώρα *PLP*, no. 13880.

2. Γιὰ τὸν Γεώργιο Φοβηνὸ βλ. Karl Eduard Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts.* Berlin, 1892 (ἀνατύπ. Aalen in Württemberg, 1955), σ. 97, σημ. 254. Ν. Svoronos, *Recherches sur la tradition juridique à Byzance. La Synopsis Major des Basiliques et ses appendices* (Bibliothèque Byzantine, Études 4), Paris, 1964, σ. 61. P. Lemerle et al., *Actes de Laura II, de 1204 à 1328* (Archives de l'Athos VIII), Paris, 1977, no. 75, σσ. 30.8. 32.57 καὶ πίν. XC καὶ XCI. Βλ. ἐπίσης Ἰωακείμ Ἰβηρίτης, "Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα", *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 2 (1918), 253.27 καὶ 256.11. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, I. München, 1948, no. 59/60, σ. 167.36. Βλ. ἐπίσης Turyn, *Mss of Italy*, I, σ. 76. Constantinides, *Education*, σ. 120.

3. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Πεδιάσιμο Πόθο βλ. γενικὰ Beck, *Kirche*, σσ. 710-711. D. Bassi, "I manoscritti di Giovanni Peditasimo", *Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Rendiconti. Serie II.* 31 (1898), 1399-1418. M. Treu, *Theodori Peditasimi eiusque amicorum quae extant*, Progr. Potistamiae, Potsdam, 1899, σ. 60 κ.έ. V. Laurent, "Légendes sigillographiques et familles byzantines", *EO* 31 (1932), 327-31. Turyn, *Mss of Italy*, σσ. 74-78, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Constantinides, *Education*, 116-25. *PLP*, no. 22235. Ὁ Ν. G. Wilson, (*Scholars of Byzantium*, London, 1983, σ. 242) κρίνει αὐστηρὰ τὸ ἐπίπεδο τοῦ Πεδιασίμου λέγοντας: «his literary productions do not suggest a man more than mediocre talent».

Ἀκροπολίτης. Μετά την αποφοίτησή του ὁ Πεδιάσιμος ἔλαβε τὸν ἐπίζηλο τίτλο τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων καὶ δίδαξε φιλοσοφία στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ κάποιο διάστημα. Καὶ εἶναι γιὰ διδακτικούς σκοποὺς ποὺ ἔγραψε τὰ σχόλιά του στὰ Ἐναλυτικὰ πρότερα, Ἐναλυτικὰ ὕστερα καὶ στὸ *Περὶ ἔρμηνείας* τοῦ Ἀριστοτέλη¹. Ἡ διδασκαλία του στὴν πρωτεύουσα διεκόπη ὅταν προήχθη σὲ χαρτοφύλακα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, ὅπου μετέβη καὶ παρέμεινε γιὰ λίγα χρόνια ἀσκώντας συγχρόνως καὶ διδακτικὸ ἔργο. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ἐκεῖ ἔγραψε τὸ ἔργο του «*Περὶ γάμων κεκωλυμένων καὶ ἀκωλύτων*»². Ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα ἀλληλογραφεῖ μὲ παλαιούς φίλους στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν πρωτεύουσα καὶ διεκτραγωδεῖ τὶς δυσχέρειες ποὺ ἀντιμετωπίζει σὲ μία ἐπαρχία στερούμενη παιδείας καὶ μὲ ἄφιλο, δηλαδή ἐχθρικό κλῆρο³. Σώζεται ἡ ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Κυπρίου πρὸς τὸν Πεδιάσιμο ποὺ γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1283. Ὁ Πεδιάσιμος ἔστειλε στὴν πρωτεύουσα τὸν μαθητὴ τοῦ Δουκόπουλο νὰ φοιτήσῃ στὸ σχολεῖο τοῦ Γεωργίου Κυπρίου, ὁ ὁποῖος ἐξετάζοντάς τον βρῆκε ὅτι ἦταν πολὺ προχωρημένος στὴ ρητορικὴ, φιλοσοφία καὶ γεωμετρία⁴. Ἡ κυριότερη ὅμως αἰτία τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πεδιασίμου φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ παράκληση πρὸς τὸν παλαιὸ συμμαθητὴ του γιὰ μετάθεσή του σὲ ἄλλη ἐπισκοπικὴ περιφέρεια. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸ αἴτημα αὐτὸ μπόρεσε νὰ ικανοποιήσῃ ὁ Γεώργιος Κύπριος μετὰ τὴν ἀνοδό του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Μάρτιο τοῦ 1283, ἀφοῦ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1284 ὁ Ἰωάννης Πόθος ὑπογράφει τὴ διαθήκη τοῦ Θεοδώρου Κεραμέως, πρώην μητροπολίτη τῆς Θεσσαλονίκης⁵. Πρῶτος ὁ Turyn ὑποστήριξε τὴν ταύτιση τοῦ Ἰωάννη

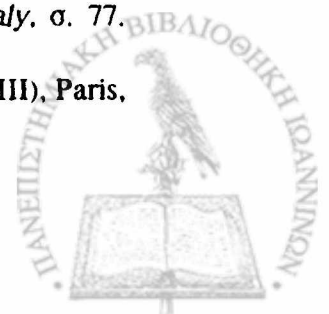
1. Ed. V. de Falco, *Ioannis Pediasimi in Aristotelis scholia selecta*, Naples, 1926. V. de Falco, "Altri scholii di Giovanni Pediasimo agli Analitici". *BZ* 28 (1928), 251-69. Γιὰ τὰ σχόλιά του στὸ *De Interpretatione* βλ. A. Wartelle, *Inventaire des manuscrits grecs d'Aristote et de ses commentateurs*, Paris 1963, σ. 116 (no. 1563), σ. 156 (no. 2103). Βλ. ἐπίσης D. Harlfinger, *Die Textgeschichte der pseudo-Aristotelischen Schrift Περὶ Ἀτόμων γραμμῶν*, Amsterdam, 1971, σ. 44.

2. Ed. A. Schminck, "Die Traktat Περὶ γάμων des Johannes Pediasimos", *Fontes Minores*, I (1976), 126-174 (κεῖμενο σσ. 140-165).

3. Εὐστρατιάδης, *Ἐπιστολαὶ Γρηγορίου Κυπρίου*, ἐπιστ. 35 (= Lameere, no. 35), *Ἐκκλ. Φάρ.* I (1908), 432-33 (= Treu, *Theodori Pediasimi, eiusque amicorum quae extant*, Potsdam, 1899, σ. 49.20-25. 29-30. «μνημονεύεις δὲ πάντως τῶν σῶν αἰτίων ... μετοικία τε αὐτὴ καὶ μετανάστευσις <Treu μετανάστασις>, καὶ τὸ ἐκ τόπων εἰς τόπους ἀλᾶσθαι, καὶ ἄφιλος κλῆρος, ταῦτα δὴ τὰ σὰ ... ἐν δὴ μόνον ἀνθιστάμενον ὀρῶ χρήσασθαι σου τῇ μεγάλῃ τοῦ λέγειν δυνάμει, τὸ μὴ βούλεσθαι». Βλ. καὶ Constantinides, *Education*, σ. 120.

4. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου Κυπρίου ἐπιστολαὶ*, ἐπιστ. 35 (= Lameere no. 35), *Ἐκκλ. Φάρ.* I (1908), 431 (= Treu, *Theodori Pediasimi, δ.π.*, 48.23-30). Turyn, *Mss of Italy*, σ. 77. Constantinides, *Education*, σ. 117.

5. Βλ. P. Lemerle et al., *Actes de Laura II, de 1204 à 1328* (Archives de l'Athos VIII), Paris, 1977, no. 75, σσ. 32.56-33.61.

Πεδιασίμου Πόθου με τὸν Ἰωάννη Πόθο¹ καὶ φαίνεται πὼς μία ἀνεπίγραφη παραμυθητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη ποὺ πιθανὸν ἀπευθύνεται στὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, ὅπου καὶ μνημονεύεται ὁ θάνατος ἐνὸς ὑπάτου (i.e. τῶν φιλοσόφων) καὶ διδασκάλου πολλῶν γύρω στὸ 1310-14, ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεση τοῦ Turyn². Ἔτσι γύρω στὸ 1283/84 ὁ μέγας αὐτὸς λόγιος θὰ ἀρχίσει τὴ διδακτικὴ του δράση στὴ Θεσσαλονίκη ὅπου θὰ ὑπηρετήσῃ γιὰ ἓνα καὶ πλέον τέταρτο τοῦ αἰῶνα ὡς μέγας σακελλάριος. Στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης θὰ βρῆται μὲ μία ὁμάδα φίλων καὶ παλαιῶν συμφοιτητῶν, ὅπως τὸν Ἰωάννη Σταυράκιο καὶ τὸν Δημήτριο Βεάσκο, ἀλλὰ καὶ τοὺς Γεώργιο Φοβηνὸ καὶ Πέτρο Τζίσκο³ μὲ τοὺς ὁποίους καὶ ἀντάλλαξε ἐπιστολές τόσο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀπομονωμένη Ἀχρίδα⁴. Ὅλη αὐτὴ ἡ ὁμάδα τῶν λογίων ἀξιωματούχων τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης θὰ δρᾷ κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν μητροπολιτῶν Ἰγνατίου καὶ Ἰακώβου ὡς τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνα καὶ θὰ δημιουργήσῃ ἓνα πνευματικὸ κλίμα ὑποδεέστερο μόνον ἐκείνου τῆς πρωτεύουσας. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος ἦταν ἓνας μορφωμένος ἱεράρχης καὶ ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ματθαίου Βλαστάρεως καὶ ἰδρυτῆς τῆς μονῆς τοῦ κυρ-Ἰσαάκ⁵. Στὴ μονὴ αὐτὴ ἐξάλλου θὰ ζήσει ἀργότερα τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ λόγιος μοναχὸς Θεόδουλος Μάγιστρος⁶.

Στὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα οἱ μαθητῆς τοῦ Πατριάρχου πλέον Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου θὰ κυριαρχήσουν στὰ ἀνώτατα πολιτικὰ ἀξιώματα γιὰ μιὰ ὀλόκληρη γενεά. Ἔτσι τὸν μαθητὴ τοῦ Θεόδωρο Μουζάλωνα μετὰ τὸν

1. Turyn. *Mss of Italy*, σ. 77.

2. M. Treu, *Eustathii Macrembolitae quae feruntur ainigmata*, Programm des königlichen Friedrichs-Gymnasiums zu Breslau, Breslau, 1893, σσ. 30.12-16 καὶ 31.9-13. Πβ. Constantinides, *Education*, σ. 118.

3. Γιὰ τὸν διάκονο Πέτρο Τζίσκο βλ. Ἰωακείμ Ἰβηρίτης, "Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα", *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 2 (1918), 253.12-13. 24-25 καὶ 257.22-23. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*. I. München, 1948, no. 59/60, σ. 167, στίχ. 34 καὶ σ. 168, στίχ. 166-67. Turyn. *Mss of Italy*, σσ. 75-77. Constantinides, *Education*, σσ. 120-21. Βλ. τώρα J. Lefort et al., *Actes d'Iviron III* (Archives de l'Athos, XVIII), Paris, 1994, no. 65, σ. 126.27.

4. Πέντε ἐπιστολές τοῦ Πεδιασίμου διασώθηκαν στὸν κώδικα Vat. Gr. 64 καὶ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν M. Treu, *Theodori Pediasimi eiusque amicorum quae extant*, Potsdam, 1899, σσ. 44-48. Βλ. καὶ Turyn. *Mss of Italy*, σσ. 75-77. Constantinides, *Education*, σ. 118 καὶ σημ. 30.

5. Βλ. ἀνωτ. σ. 138, σημ. 2. Γιὰ τὴ μονὴ τοῦ κυρ-Ἰσαάκ βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδης, "Ὁ Ματθαῖος Βλαστάρις καὶ ἡ μονὴ τοῦ κυρ-Ἰσαάκ ἐν Θεσσαλονίκῃ", *Byzantion* 40 (1970), 450-459. Βλ. ἐπίσης R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris, 1975, σσ. 386-88.

6. Βλ. Janin, *Les églises*, ὁ.π., σ. 387, ὅπου ἀναφορὰ στὶς πηγές. Βλ. καὶ R. J. Loenertz, "Gregorii Acyndini epistulae selectae IX", *EEBS* 27 (1957), 106. ἐπ. 8.35-36.

θάνατό του τόν 1293 διαδέχθηκε στή διαχείριση τών κοινών ό Θεσσαλονικεύς Νικηφόρος Χούμνος, πού έφερε τόν άξιωμα *έπί του κανικλείου* και ύπηρετήσε *ώς μεσάζων*¹. Μάλιστα ό Χούμνος, και παρά τισ άντιρρήσεις τής αυτοκράτειρας Ειρήνης Μομφερρατικῆς, κατάφερε νά συγγενεύσει μέ τή βασιλική οικογένεια και νά παντρέψει τή θυγατέρα του Ειρήνη μέ τόν γιό του Αυτοκράτορα Ίωάννη². Η αυτοκράτειρα, δυσαρεστημένη μέ τόν Άνδρόνικο Β΄ για τόν παραγκωνισμό —όπως πίστευε— τών παιδιών της, θα έγκατασταθεί στή Θεσσαλονίκη τόν 1303 και θα παραμείνει *ώς τόν θάνατό της τόν 1317*³. Ο Άνδρόνικος Β΄ φρόντισε νά τής έχει εκεί *ώς σύμβουλο* για δύο χρόνια έναν έμπιστό του λόγιο και πολιτικό, τόν Θεόδωρο Μετοχίτη⁴, προτού άποστείλει στήν πόλη τόν συναυτοκράτορα Μιχαήλ Θ΄⁵. Άξιοσημείωτη τέλος υπήρξε και ή μακρά παρουσία του ίδιου του αυτοκράτορα Άνδρόνικου Β΄ στή Θεσσαλονίκη, από τήν άνοιξη του 1299 μέχρι τόν φθινόπωρο του 1300, όταν μετέβη εκεί για νά παντρέψει τή μικρή θυγατέρα του Σιμωνίδα μέ τόν ήγεμόνα τών Σέρβων Στέφανο Υιοσ Β΄ Milutin⁶.

1. Για τή σταδιοδρομία του Νικηφόρου Χούμνου βλ. γενικά J. Verreaux, *Nicéphore Choumnos, homme d'état et humaniste byzantin (ca. 1250/1255-1327)*, Paris, 1959, ίδ. σ. 30. Βλ. επίσης I. Ševčenko, *Études sur la polémique entre Théodore Métochites et Nicéphore Choumnos. La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues* (Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia 3), Brussels, 1962.

2. Ο γάμος αυτός δέν ευτύχησε, αφού ό Ίωάννης Παλαιολόγος πέθανε νωρίς τόν 1307 και ή Ειρήνη έγινε μοναχή στήν πρωτεύουσα μέ τόν όνομα Εύλογία. Για τόν θάνατο του Ίωάννη Παλαιολόγου φαίνεται ότι ό Μανουήλ Φιλῆς έγραψε ένα επιτύμβιο ποίημα σέ 602 δωδεκασύλλαβους στίχους σέ διαλογική μορφή. Βλ. *Manuelis Philae Carmina*, ed. E. Miller, Paris, 1855, I, σσ. 388-414. Πβ. H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία, Η λόγια κοσμική γραμματεία τών Βυζαντινών*, Β΄, Άθήνα (ΜΙΕΤ), 1992, σ. 562. Για τήν Ειρήνη-Εύλογία Χούμναινα Παλαιολογίνα βλ. V. Laurent, "Un princesse byzantine au choître. Irène-Eulogie Choumnos Paléologue", *EO* 29 (1930), 29-61. V. Laurent, "La direction spirituelle à Byzance. La correspondance d'Irène-Eulogie Choumnaina Paléologine avec son second directeur", *REB* 14 (1956), 48-86. Angela C. Hero, "Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina Abbess of the convent of Philanthropenos Soter in Constantinople", *BF* 9 (1985), 119-147. A. C. Hero, *A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Eirene Eulogia Choumnaina Palaiologina*, Brookline, Mass., 1986.

3. Laiou, *Constantinople and the Latins*, σσ. 115-16, 230-31. Nicol, *Last centuries*, σσ. 151-52.

4. Laiou, *Constantinople and the Latins*, σσ. 214, 230. Στή συνέχεια διοικητής Θεσσαλονίκης θα διατελέσει για ένα χρόνο ό Νικηφόρος Χούμνος (1309-10). Βλ. Laiou, *δπ.*, σσ. 214 και 230, σημ. 124 και Nicol, "Thessalonica as Cultural Centre", σ. 123.

5. "Όταν ό Μιχαήλ Θ΄ υπερασπιζόταν τή Θράκη από τήν έπιβουλή τής Καταλανικῆς Έταιρείας (1305-1307) ή σύζυγός του Μαρία-Ρίτα είχε έγκατασταθεί στή Θεσσαλονίκη. Ο ίδιος φαίνεται ότι έγκατεστάθη εκεί μετά τήν άποχώρηση τών Καταλανών από τή Μακεδονία για τή Θεσσαλία τόν 1309. Βλ. και Laiou, *Constantinople and the Latins*, σσ. 183, 286.

6. Βλ. Laiou, *δπ.*, σσ. 97-99. Nicol, *Last Centuries*, σσ. 119-20.

ἼΑΣ ἐπανέλθουμε ὅμως στὴν ομάδα τῶν λογίων τῆς Θεσσαλονίκης. Στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ὁ Κωνσταντῖνος Ἰεροπολίτης μνημονεύει καὶ τὰ ἔξῃς γιὰ τὸν ἀποθανόντα ὑπάτο¹: «Θεσσαλονικεῖς ... ἐφ' οἷς ὁ μέγας οὗτος ἐτράφη καὶ παρ' οἷς τὰ τῆς παιδείσεως ἐπεδείξατο, ἃ μετανάστης ἐμυήθη γενόμενος τοῖς περιαδομένοις τῶν ἐφ' ἡμῶν σοφοῖς συγγενόμενος. Ὁλοβόλω τῷ πάνυ, τῷ ἐμῷ τε πατρὶ μετὰ τοῦτον ἐφ' ὑψηλοτέρους μαθήμασιν» καὶ ἄλλου: «ὁ πολὺς ἐν λόγοις καὶ σοφίᾳ περὶ πυστος ... πᾶσαν λογικὴν ἐπιστήμην ἠκριβωκῶς καὶ φιλοσοφίας εἰς ἄκρον ἑλλητικῶς, ἀλλὰ καὶ πλείστοις ἄλλοις τούτων μετέδωκε· δι' ὧν καὶ πόλεις σεμνοτέρας ἐποίησε καὶ πολίτας ἐκόσμησεν ... εὖ τε ζήσας αὐτὸς καὶ πλείστοις εὐζωΐας αἴτιος γεγονώς». Τὸ διδακτικὸ ἔργο τοῦ Πεδιασίμου περιλάμβανε πέρα ἀπὸ τὸν σχολιασμὸ τοῦ Ὁργάνου τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ μελέτες του στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ μυθολογία. Ἔτσι σώζονται ἐργασίες του στοὺς ἄλλους τοῦ Ἡρακλέους, μία ἀλληγορικὴ μελέτη του στὶς ἑννέα μοῦσες², σχόλια στὴν ψευδο-Ἡσιόδεια «Ἀσπίδα»³ καὶ τὴ «Σύριγγα» τοῦ Θεοκρίτου⁴. Στὶς μαθηματικὲς ἐπιστῆμες σώζονται ἐργασίες του στὴ γεωμετρία: *Σύνοψις περὶ μετρήσεως καὶ μερισμοῦ τῆς γῆς*⁵, στὴ μουσική: «Ἐπιστάσιαι μερικαὶ εἰς τινὰ τῆς ἀριθμητικῆς σαφηνείας δεόμενα»⁶, στὴν ἀστρονομία, μία ἐργασία του γιὰ τοὺς ἑπτὰ πλανῆτες καὶ σχόλιά του στὸν Κλεομήδη⁷. Σώζεται ἀκόμη καὶ μία μελέτη του στὴν ἰατρική: «περὶ ἑπταμῆνων καὶ ἑννεαμῆνων», ὅπου καταπιάνεται μὲ τὴν ἐπιβίωση τῶν βρεφῶν ποὺ γεννῶνται πρόωρα⁸.

1. M. Treu, *Eustathii Macrembolitae quae feruntur aenigmata*, Programm des königlichen Friedrichs-Gymnasiums zu Breslau, Breslau, 1893, σσ. 30,3, 12-16 καὶ 31,9-13.

2. Ed. R. Wagner, *Mythographi Graeci*, I, Stuttgart, 1952² (Teubner), σσ. 249-59. Δύο ἠθικοδιδασκτικὰ ποιήματα τοῦ Πεδιασίμου ἐξέδωσε ὁ E. Miller, *Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque de l'Escorial*, Paris, 1848, σσ. 76-79.

3. Ed. Th. Gaisford, *Poetae Minores Graeci*, II, Leipzig, 1823, σσ. 609-654.

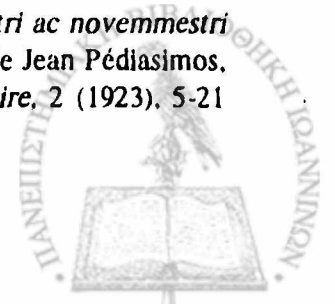
4. Ed. F. Dübner, *Scholii in Theocritum*, Paris, 1849, σσ. 110-11.

5. Ed. G. Friedline, *Ioannes Pediasimus oder Galenus Geometrie*, Berlin, 1866.

6. Ed. M.A.J.H. Vincent, "Notices sur divers manuscrits grecs relatifs à la musique", *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, 16 (1847), 289-315.

7. Ed. V. de Falco, "L'aritmologia pitagorica nei commenti ad Esiodo", *Rivista Indo-Greco-Italica di Filologia-Lingua-Antichità* 7 (1923), 187-215 (κείμενο σσ. 197-98). Γιὰ τὰ χειρόγραφα ποὺ διασώζουν τὰ σχόλιά του στὸν Κλεομήδη βλ. D. Bassi, "I manoscritti di Giovanni Pediasimo", *Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Rendiconti, Serie II*, 31 (1898), 1399-1418.

8. Ed. V. de Falco, *In Ioannis Pediasimi Libellum de partu septemestri ac novemestri nondum editum*, Naples, 1923. Ἐπίσης ἀπὸ τὸν F. Cumont, "L'opuscule de Jean Pédiasimos, *Περὶ ἑπταμῆνων καὶ ἑννεαμῆνων*", *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 2 (1923), 5-21 (κείμενο σσ. 14-18).

Ἔχουμε πράγματι μπροστά μας ἕναν πολυῖστορα πού ανταποκρίνεται στό ιδεῶδες τής πολυμάθειας πού καλλιεργήθηκε στό Βυζάντιο. Δέν γνωρίζουμε ἂν ὁ Πεδιάσιμος, πού δίδαξε γιά πάνω ἀπό ἕνα τέταρτο τοῦ αἰώνα στή Θεσσαλονίκη τὸ ἔπραξε ὡς ἀξιωματοῦχος τής μητροπόλεως καί ὑπὸ τὴν αἰγίδα τής ἡ ὡς ιδιώτης.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13ου αἰώνα ἄρχισε νὰ προσελκύει ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους σπούδασαν στήν πρωτεύουσα καί συνέχισαν νὰ βρίσκονται σέ στενὴ ἐπαφή μὲ τοὺς ἐκεῖ λογίους. Παράλληλα ἡ πόλη ἐξελίχθηκε σέ κέντρο ἀντιγραφῆς βιβλίων. Ἐκεῖ ἐργάζεται ὁ μέγας γραφέας πολυτελῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων Θεόδωρος Ἁγιοπετρίτης τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13ου καί τὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα¹. Ἐκεῖ λίγο ἀργότερα θὰ ἀντιγράψουν κοσμικὰ χειρόγραφα, κυρίως μὲ ἔργα τής κλασικῆς γραμματείας, οἱ λόγιοι Ἰωάννης Κατράρης², Δημήτριος καί Νικόλαος Τρικλίνιος³ καί Δημήτριος Κανίσκης Καβάσιλας⁴. Στὴ Θεσσαλονίκη θὰ παραγγείλουν βι-

1. A. Weyl Carr, "A Note on Theodore Hagiopetrites", *Scriptorium* 35 (1981), 287-90. R. S. Nelson, "Theodore Hagiopetrites and Thessaloniki", *JOB* 32/4 (1982), 79-85. Βλ. τώρα τὴ μονογραφία τοῦ R. S. Nelson, *Theodore Hagiopetrites. A Late Byzantine Scribe and Illuminator*, I-II, Wien, 1991. ὅπου καί ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καί ἀναφορὰ στὰ χειρόγραφα τοῦ Θ. Ἁγιοπετρίτη. Σώζονται 16 χειρόγραφα καί ἕνα εἰλητάριο, ὅλα μὲ λειτουργικὸ ἢ θεολογικὸ περιεχόμενον, τὰ ὁποῖα ἔγραψε ὁ Ἁγιοπετρίτης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1277/78 καί 1307/8, ἐνῶ ὁ Nelson τοῦ ἀποδίδει ἄλλα 5 χειρόγραφα, βλ. τόμος I, σσ. 129-140.

2. Γιά τὸν Ἰωάννη Κατράρη, συγγραφέα ἑνὸς σατιρικοῦ ποιήματος ἐναντίον τοῦ μοναχοῦ Νεοφύτου (ed. A. Matranga, *Anecdota Graeca*, I-II, Roma, 1850, σσ. 675-82), καὶ ἑνὸς ποιητικοῦ ἔργου πού σώζεται μόνο ἀποσπασματικά, βλ. A. Turyn, *Codices Graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi*, Vatican, 1964, σσ. 124-30, πίνακες 97 καί 190d, ὅπου καί βιβλιογραφία γιά τὸν Κατράρη. Turyn, *Mss of Italy*, I, σσ. xx-xxi, 89, 117-18, 140-41 καί II, πίνακες 90, 91, 263b. Βλ. ἐπίσης, F. Jürss, "Johannes Katrarios und der Dialog Hermippos oder über die Astrologie", *BZ* 59 (1966), 275-84. Βλ. ἐπίσης G. de Andrés - J. Irigoien - W. Hörandner, "Johannes Katrares und seine dramatisch-poetische Produktion", *JOB* 23 (1974), 201-214. Βλ. τώρα H. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν βυζαντινῶν*, τόμ. Β', (MIET), Ἀθήνα, 1992, σσ. 492, σημ. 28 καί 563.

3. Γιά τὴν ἀντιγραφικὴ καί ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τοῦ Δημητρίου Τρικλινίου βλ. γενικά Turyn, *Mss of Italy*, I, σσ. 123-26, 141, 185, 209, 224, 260 καί II, πίν. 96-99, 237d, 237e. Βλ. ἐπίσης N. G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, London, 1983, σσ. 249-56. Γιά τὸν Νικόλαο Τρικλίνιο, πιθανὸν ἀδελφὸ τοῦ Δημητρίου, βλ. Turyn, *Mss of Italy*, I, σσ. 132, 209 καί II, πίν. 104 καί 239b.

4. Γιά τὸν σημαντικὸν γραφέα κοσμικῶν καί θεολογικῶν ἔργων Δημήτριο Κανίσκη-Καβάσιλα, δικαιοφύλακα, μέγα σακελλάριο καί τέλος μέγα οἰκονόμο τής μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, βλ. A. Turyn, *Codices Graeci Vaticani*, ὁ.π., σσ. 143-46 καί πίν. 119 καί 195c. Βλ. ἐπίσης Turyn, *Mss of Italy*, I, σσ. cxiii, 196-98 καί πίν. 160, 163, 253d, 253e. Βλ. ἐπίσης Γ. I.

βλία τους λόγιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ὁ Γεώργιος Κύπριος¹, ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος² καί ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς³. Γνωρίζουμε τὴν ὕπαρξη μιᾶς μεγάλης ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης στὴ Θεσσαλονίκη στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα, ἡ ὁποία περιεῖχε 27 τόμους θεολογικῶν, κλασικῶν καὶ ἰατρικῶν βιβλίων, παρόλο πὺν ὁ κτήτοράς της δὲν μᾶς ἄφησε τὸ ὄνομά του στὸν κώδικα τοῦ Βατικανοῦ (Gr. 64), ὅπου κατέγραψε τὰ βιβλία του⁴.

Σ' αὐτὸ τὸ πνευματικὸ περιβάλλον πρέπει νὰ μαθήτευσε στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα ὁ ἀξιόλογος φιλόλογος Θωμᾶς Μάγιστρος (ca. 1275-ca. 1250), ἂν καὶ μᾶς λείπουν ἀσφαλεῖς μαρτυρίες γιὰ τὶς σπουδές του καὶ τὴν πιθανὴ μαθητεία του στὸ σχολεῖο τοῦ Πεδιασίμου.

Μέσα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα ὧς τώρα ἀξιοποιημένα δεδομένα μποροῦμε, πιστεύω, νὰ παρακολουθήσουμε καλύτερα τὶς ἀπαρχές τῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξης τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 14ο αἰώνα. Γιατὶ γνωρίζουμε πᾶ τὴν πνευματικὴ δραστηριότητα καὶ τὸ διδακτικὸ ἔργο μιᾶς ἀξιόλογης ὁμάδας λογίων, οἱ ὁποῖοι δροῦν στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13ου αἰώνα, θέτοντας ἔτσι τὶς στέρεες βάσεις πὺν θὰ ὀδηγήσουν στὴ χρυσή ἐποχὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς πόλης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα.

Θεοχαρίδης, "Δημήτριος Δούκας Καβάσιλας καὶ ἄλλα προσωπογραφικὰ ἐξ ἀνεκδότου χρυσοβούλλου τοῦ Καντακουζηνοῦ". *Ἑλληνικά* 17 (1962), 1-23.

1. Βλ. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου Κυπρίου ἐπιστολαί*, ἐπ. 28 (= Lameere, no. 28), *Ἐκκλ. Φάρ.* 1 (1908), 427-28 (= Treu, "Die Briefe", δ.π., ἐπ. 6, σσ. 97-98).

2. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ 144 τοῦ Νικηφόρου Χοῦμνου στὸν Δημήτριο Καβάσιλα, ed. J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Paris, 1844, σσ. 167-68, ἰδ. σσ. 167.1-6 καὶ 168.12-16.

3. Βλ. R. Guiland, *La correspondance de Nicéphore Grégoras*, Paris, 1927, σσ. 316-17.

4. Τὸ σημείωμα τοῦ κτήτορος τῆς ἰδιωτικῆς αὐτῆς συλλογῆς ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν H. Usener, *Dionysii Halicarnasei Opuscula*, τόμ. I, Leipzig, 1899 (Teubner), σ. xi. Pius Franchi de Cavalieri, *Codices Vaticani Graeci*, I, *Codices 1-329*, Romae, 1923, σσ. 58-60. Πβ. Turyn, *Codices Graeci Vaticani*, δ.π., σ. 47. Constantinides, *Education*, σ. 143.

SUMMARY

THE ORIGIN OF THE FLOURISHING OF LEARNING IN THESSALONIKE DURING THE FOURTEENTH CENTURY

by

Costas N. Constantinides

The flowering of learning in Thessalonike during the fourteenth century is well-known and well-studied by a number of scholars, like Tafrafi, Schirò, Nicol, Browning, Vakalopoulos, Laourdas and others more recently. Famous Byzantine scholars were born or taught in Thessalonike at that time and members of the imperial family, such as the Empresses Eirene of Montferrat and Anna of Savoy, chose to live and died there. The copying of *de luxe* books as well as of classical texts in the scriptoria of the city is also well-documented through the surviving manuscripts. At the same time great philologists and artists were working in the second city of the Empire.

In this brief study we investigate the inception of this flourishing of culture in Thessalonike during the last third of the thirteenth century. For we know of a number of scholars who seem to have studied in Constantinople after 1261 and they later occupied high offices in the metropolis of Thessalonike. For instance the *dikaiophylax* George Phobenos is the author of surviving legal works: *de casso* and *de hybobolo* and of a small dictionary of legal terms. The *oikonomos* Demetrios Beaskos is known to have been actively engaged in hymnology and ecclesiastical music. He composed a *sticheron* for St. Photios, founder of the monastery of Akapniou, and he wrote the musical notation for another *sticheron* to St. Demetrios composed by John Staurakios, a scholar from Thessalonike. Staurakios was *chartophylax* of the metropolis and he seems to have studied in the imperial school of Constantinople directed by George Akropolites in the 1260's and early 1270's. He was a friend and correspondent of George of Cyprus who was to occupy later the patriarchal throne (1283-89). His surviving works include an encomium and a *sticheron* to St. Demetrios, encomia to St. Theodora of Thessalonike and to St. Theodosia.

However, the greater scholar who seems to have worked and taught in

Thessalonike is John Pediasimos Pothos, who held the office of *mezasakellarios* of the metropolis from about 1283/84 and for nearly a quarter of a century. Pediasimos studied in Constantinople in the 1260's first in the "Patriarchal School" under Maximos Holobolos and later under George Akropolites and he was given the distinguished office of consul of the philosophers (*ὑπατος τῶν φιλοσόφων*) in the 1270's. He spent a few years in Ochrid where he served as *chartophylax* before his transfer to Thessalonike. His surviving works show his many-sided interests which extended from ancient Greek mythology to poetry and higher mathematics, philosophy and law. He wrote a brief work on the labours of Hercules and an allegorical one on the nine Muses. He also wrote scholia on pseudo-Hesiod's *Aspis* and on Theocrito's *Syrinx*, as well as commentaries on Aristotle's *Analytica Priora* and *Posteriora* and on the *De Interpretatione*, a work on geometry, another on music, an essay on the seven planets and scholia on Cleomedes. He even wrote a medical treatise: *περὶ ἑπταμήνων καὶ ἔννεαμήνων*, and a legal work on the permissible and forbidden marriages. Pediasimos' death ca. 1310/14 is indicated in an unpublished letter of Constantine Akropolites addressed probably to the metropolitan of Thessalonike.

All these scholars acted under the protection of the metropolitans of Thessalonike and we know of an intellectual bishop who occupied the see of that city from ca. 1289 to 1299, namely Iakobos, who was before abbot of the monastery of Great Laura on Mt. Athos. This growing cultural centre indubitably attracted scholars, most of whom had received their education in Constantinople or had kept in close relation with intellectuals in the capital. The presence of these scholars in Thessalonike and especially John Pediasimos during the late thirteenth and early fourteenth centuries provide a clearer picture of the intellectual background which led to the subsequent flourishing of learning in the fourteenth century. It is in this intellectually rich milieu that scholars, such as Thomas Magistros and Demetrios Triklinios grew up and produced their philological works.

